SHAXS TARBIYASIGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI KONTENTLARNI YARATISH VA TA’LIM JARAYONIGA JORIY ETISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

X.M.Tojiboyeva
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti director o‘rinbosari, pedagogika fanlari doktori, professor
https://doi.org/10.5281/zenodo.23509401

Annotatsiya. *Maqolada shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish, tanlash va ta’lim jarayoniga joriy etishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilingan. Xalqaro standartlar (YUNESKO MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE, YUNISEF tavsiyalari) milliy tarbiya mazmuni nuqtayi nazaridan qiyosiy o‘rganilgan. Pedagogik, psixologik va axborot texnologiyalari talablarini uyg‘unlashtiruvchi uch komponentli model, to‘rt bosqichli integratsiya mexanizmi, raqamli resurslarning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash indikatorlari hamda axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash yo‘nalishlari asoslangan.*
Kalit so‘zlar: *raqamli tarbiyaviy kontent, shaxs tarbiyasi, xalqaro standartlar, integratsiya mexanizmi, ta’sir indikatorlari, mediamadaniyat, axborot xavfsizligi.*
Аннотация. *В статье анализируются теоретико-методологические основы создания, отбора и внедрения в образовательный процесс цифрового контента, направленного на воспитание личности. Международные стандарты (ЮНЕСКО MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE, рекомендации ЮНИСЕФ) рассмотрены сквозь призму содержания национального воспитания. Обоснованы трёхкомпонентная модель, согласующая педагогические, психологические и информационно-технологические требования, четырёхэтапный механизм интеграции, индикаторы оценки влияния цифровых ресурсов на развитие личности, а также направления обеспечения информационной безопасности и медиакультуры.*
Ключевые слова: *цифровой воспитательный контент, воспитание личности, международные стандарты, механизм интеграции, индикаторы влияния, медиакультура, информационная безопасность.*
Abstract. *The article analyses the theoretical and methodological foundations for creating, selecting and implementing digital content aimed at personality upbringing in the educational process. International frameworks (UNESCO MIL, DigCompEdu, DigComp 2.2, ISTE Standards, UNICEF guidance) are compared from the perspective of national upbringing content. The article substantiates a three-component model aligning pedagogical, psychological and information-technology requirements, a four-stage integration mechanism, indicators for assessing the impact of digital resources on personality development, and directions for ensuring information security and media culture.*
Keywords: *digital upbringing content, personality upbringing, international standards, integration mechanism, impact indicators, media culture, information security.*

XXI asrda shaxsning shakllanish muhiti tubdan o‘zgardi. Bugungi o‘quvchi-yoshlar axborotning katta qismini kitob va ustoz suhbatidan emas, ekran orqali — video platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va kompyuter o‘yinlaridan oladi. M. Prenski bu avlodni «raqamli tubjoylar» deb atab, ularning axborotni qabul qilish va qayta ishlash usuli oldingi avlodlardan sifat jihatidan farq qilishini ta’kidlaydi [8]. Bunday sharoitda tarbiya faqat oila, maktab va mahalla doirasida

kechmaydi: raqamli muhit ham yosh avlod ongiga qadriyatlar, xulq namunalari va muloqot me’yorlarini singdiruvchi kuchli omilga aylanadi.

O‘zbekiston Respublikasida bu masala davlat siyosati darajasida ko‘tarilgan. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun [1], 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi [2] va «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasi [3] ta’limni raqamlashtirish bilan birga yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi [4] esa tarbiyaning barcha bosqichlarida zamonaviy axborot vositalaridan oqilona foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Umumta’lim maktablarida «Tarbiya» fanining joriy etilishi bu vazifalarni amalga oshirishning muhim pedagogik mexanizmi bo‘ldi.

Shu bilan birga, amaliyot bir qator ziddiyatlarni ko‘rsatmoqda. Birinchidan, Internetdagi kontentning katta qismi ko‘ngilochar yoki tijoriy xarakterda bo‘lib, aniq tarbiyaviy maqsadga ega emas, ayrim hollarda esa milliy qadriyatlarga zid xulq namunalarini targ‘ib qiladi. Ikkinchidan, pedagoglar raqamli materialni ko‘pincha darsga «qo‘shimcha ko‘rgazma» sifatida, uning tarbiyaviy salohiyatini baholamasdan kiritadi. Uchinchidan, xalqaro raqamli kompetensiya standartlari milliy tarbiya mazmunini nazarda tutmaydi va ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish kutilgan natijani bermaydi. To‘rtinchidan, raqamli resurslarning shaxs rivojlanishiga ta’sirini baholash mezonlari ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot maqsadi — shaxs tarbiyasiga yo‘naltirilgan raqamli kontentlarni yaratish va ta’lim jarayoniga joriy etishning metodologik asoslarini aniqlash, ularning ta’sirini baholash va axborot xavfsizligini ta’minlash yo‘nalishlarini asoslash.

Mavzuning nazariy asoslari uch yo‘nalishdagi tadqiqotlarga tayanadi.

Tarbiyaning psixologik-pedagogik asoslari. L.S. Vigotskiy tarbiyani shaxsning ijtimoiy muhit bilan faol o‘zaro ta’siri jarayoni sifatida talqin qilib, muhitning tashkil etilishi tarbiyaviy natijani belgilashini asoslagan [5]. Bu g‘oya raqamli muhitga ham bevosita tatbiq etiladi: raqamli kontent o‘quvchi uchun yangi ijtimoiy muhit vazifasini bajaradi. A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi xulq-atvorning katta qismi kuzatilgan namunalarga taqlid orqali shakllanishini ko‘rsatadi [6]; demak, video qahramon, bloger yoki o‘yin personaji xatti-harakati yosh tomoshabin uchun xulq modeli bo‘lib xizmat qiladi. E. Erikson esa o‘smirlik davrini shaxsiy identiklik shakllanadigan hal qiluvchi bosqich sifatida tavsiflagan [15]; bugungi kunda bu izlanishning katta qismi raqamli makonda kechayotgani uning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Multimediali ta’lim nazariyasi. R. Mayer axborot so‘z va tasvir orqali birgalikda berilganda yaxshiroq o‘zlashtirilishini, biroq ortiqcha elementlar kognitiv yuklamani oshirib, o‘rganishga xalal berishini isbotlagan [7]. Bu xulosa tarbiyaviy

kontent yaratishda muhim: ortiqcha effektlar va tez almashinuvchi kadrlar tarbiyaviy g‘oyani soya ostida qoldiradi.

Raqamli kompetensiya va mediasavodxonlik standartlari. YUNESKOning Media va axborot savodxonligi (MIL) baholash tizimi [9] shaxsning axborotga kirish, uni tanqidiy baholash va mas’uliyat bilan yaratish ko‘nikmalarini belgilaydi. Yevropa Ittifoqining DigCompEdu ramkasi [10] pedagogning raqamli resurslarni tanlash, yaratish va boshqarish kompetensiyasini, DigComp 2.2 [11] esa fuqarolarning raqamli kompetensiyasini, jumladan, xavfsizlik va raqamli farovonlik sohalarini tavsiflaydi. ISTE talabalar standartlari [12] o‘quvchini «raqamli fuqaro» sifatida tarbiyalashni nazarda tutadi, YUNISEFning tavsiyalari [13] esa bolalar va yoshlarga mo‘ljallangan raqamli yechimlarda ularning manfaati va xavfsizligini ustuvor tamoyil sifatida belgilaydi. R. Xobbs raqamli va media savodxonlikni ta’limga integratsiya qilishning amaliy rejasini taklif etgan [14], S. Livingston va hammualliflar esa yoshlarning onlayn xavflarga duch kelishi va ularni yengish ko‘nikmalarini keng ko‘lamda tadqiq etgan [16].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xalqaro standartlar raqamli resursning texnik sifati, xavfsizligi va foydalanuvchining raqamli kompetensiyasiga katta e’tibor qaratadi, biroq tarbiyaviy mazmun — qaysi qadriyatlar va xulq me’yorlari shakllantirilishi — masalasini milliy ta’lim tizimlariga qoldiradi. O‘zbek pedagogikasida milliy tarbiya va ma’naviy-axloqiy tarbiya bo‘yicha salmoqli tadqiqotlar mavjud, lekin ularning raqamli kontent bilan bog‘liq jihatlari hali yetarli tizimlashtirilmagan. Aynan shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Soha yuzasidan yondashuvlarni asosan, 4 guruhga ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.Jumladan, *tizimli-tuzilmaviy yondashuv* raqamli tarbiyaviy kontentni alohida vosita sifatida emas, balki tarbiya tizimining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi. Kontentning samarasi uning o‘zi bilan emas, maqsad, mazmun, metod, pedagog faoliyati va oila ta’siri bilan qanday bog‘langaniga qarab belgilanadi. Raqamli resurs tizimdan uzilib qolsa, u tarbiya vositasidan ko‘ngilochar mashg‘ulotga aylanadi.

Aksiologik yondashuv tarbiyaning markaziga qadriyatlarni qo‘yadi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir raqamli kontent o‘zida muayyan qadriyat — Vatanga sadoqat, kattalarga hurmat, mehr-oqibat, halollik, mehnatsevarlik, bag‘rikenglik — tashuvchisi bo‘lishi kerak. Qadriyat esa quruq nasihat shaklida emas, qahramonning hayotiy tanlovi va uning oqibati orqali yetkaziladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchini tarbiyaning passiv obyekti emas, faol subyekti sifatida ko‘radi. Bu raqamli kontentning tomoshabin uchun emas, ishtirokchi uchun yaratilishini taqozo etadi: o‘quvchi o‘ylashi, tanlashi, o‘z fikrini aytishi va qarorini asoslashi lozim. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g‘oyasi [5] shu o‘rinda muhim: kontent o‘quvchi mustaqil hal qila oladigan

vaziyatdan bir oz murakkabroq bo‘lishi, pedagog va tengdoshlar bilan muhokama esa unga bu murakkablikni yengishga yordam berishi kerak.

Kompetensiyaviy yondashuv tarbiya natijasini bilim bilan emas, amaliy ko‘nikma va barqaror xulq bilan o‘lchaydi. Axloqiy qoidani bilish hali tarbiyalanganlik emas; u o‘quvchi bu qoidani oilada, maktabda, jamoat joyida va raqamli muloqotda o‘z ixtiyori bilan qo‘llaganda tasdiqlanadi.

Xalqaro standartlarni tahlil qilish ularning har biridan tarbiyaviy jarayon uchun muayyan tamoyil olish mumkinligini ko‘rsatadi. YUNESKOning MIL tizimi [9] axborotni tanqidiy baholashni markazga qo‘yadi; tarbiya nuqtayi nazaridan bu o‘quvchining ko‘rgan vaziyatni tahlil qilib, xatti-harakatni axloqiy jihatdan baholay olishida namoyon bo‘ladi. Biroq baholash mezoni nima ekanini standart belgilamaydi — bu mezonni milliy va umuminsoniy qadriyatlar beradi. DigCompEdu ramkasi [10] pedagogdan resursni pedagogik maqsad asosida tanlash va moslashtirishni talab qiladi; milliy kontekstda bu maqsad tarbiya dasturi mavzusi va muayyan qadriyat bilan bog‘lanadi. DigComp 2.2 [11] raqamli xavfsizlik va farovonlikka e’tibor qaratadi; bu talablarni oilaviy tarbiya va ota-ona nazorati an’analari bilan uyg‘unlashtirish ularning ta’sirini kuchaytiradi. ISTE standartlaridagi «raqamli fuqarolik» g‘oyasi [12] milliy muloqot odobining raqamli muhitdagi shaklini o‘rgatishga yo‘l ochadi. YUNISEF tavsiyalari [13] esa yoshlarga ona tilida, tanish ijtimoiy-madaniy muhit va milliy qahramonlar orqali murojaat qiluvchi kontentning afzalligini bilvosita asoslaydi.

Umumlashtirib aytganda, xalqaro standartlar raqamli resursning «qanday» bo‘lishi kerakligini — sifati, xavfsizligi, yoshga mosligi va interaktivligini — belgilaydi, «nimani» tarbiyalash esa milliy tarbiya mazmuni orqali aniqlanadi. Bu ikki qatlamni birlashtirmasdan turib, raqamli kontent yo texnik jihatdan mukammal, lekin tarbiyaviy jihatdan bo‘sh, yoki mazmunan to‘g‘ri, lekin o‘quvchi uchun qiziqarsiz bo‘lib qoladi.

Uch komponentli metodologik model. Yuqoridagi xulosaga tayanib, tarbiyaviy raqamli kontentni uch komponentning uyg‘unligida yaratish va baholash taklif etiladi.

Pedagogik komponent kontentning aniq tarbiyaviy maqsadga ega bo‘lishini talab qiladi. Har bir resurs tarbiya dasturining muayyan mavzusi va konkret qadriyat yoki xulq me’yori bilan bog‘lanadi. Kontentda ijobiy namuna aniq ko‘rsatiladi, salbiy xulq esa oqibati bilan birga beriladi, chunki tarbiyaviy xulosa mavhum qoidadan emas, hayotiy vaziyatdan chiqarilganda chuqurroq o‘zlashtiriladi.

Psixologik komponent o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga oladi va kontentni yosh bosqichlariga qarab tabaqalashtirishni talab qiladi. Kichik maktab yoshida ko‘rgazmali-obrazli tafakkur ustun bo‘lgani sababli qisqa, syujetli va emotsional jihatdan yorqin kontent samarali bo‘ladi. O‘smirlik davrida esa, Eriksonning xulosalariga [15] ko‘ra, shaxsiy identiklik va mustaqillikka intilish

birinchi o‘ringa chiqadi; bu yoshda to‘g‘ridan-to‘g‘ri nasihat qarshilik uyg‘otadi, muammoli vaziyat, munozara va o‘quvchining o‘zi kontent yaratishi esa ko‘proq samara beradi. Katta maktab yoshida kontent kasbiy va fuqarolik tanlovi, ijtimoiy mas’uliyat masalalariga yo‘naltirilishi lozim. Barcha bosqichlarda Banduraning taqlid haqidagi xulosalari [6] amal qiladi: qahramon o‘quvchiga yaqin, hurmat qilinadigan yoki havas qilinadigan bo‘lishi kerak. Mayerning kognitiv yuklama haqidagi tavsiyalari [7] esa bitta kontentda bitta asosiy g‘oya berish va ortiqcha effektlardan voz kechish zarurligini asoslaydi.

Axborot-texnologik komponent kontentning interaktivligi, xavfsizligi va foydalanishga qulayligini ta’minlaydi. Interaktivlik bu yerda texnik bezak emas, balki pedagogik talabdir: o‘quvchi syujet davomida qaror qabul qilganda, u qadriyatni tashqaridan qabul qilmaydi, balki uni o‘z tanlovi orqali ichki tajribaga aylantiradi. Xavfsizlik talabi kontentning reklamasiz bo‘lishi, shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha yig‘masligi va foydalanuvchini nomaqbul resurslarga yo‘naltirmasligini, qulaylik esa uning turli qurilmalarda va Internet sifati past hududlarda ham ishlay olishini nazarda tutadi.

Uch komponent bir-biridan ajralgan holda samara bermaydi. Pedagogik maqsadi aniq, lekin yosh xususiyatlariga mos kelmaydigan kontent e’tiborni tortmaydi; psixologik jihatdan jozibali, lekin tarbiyaviy maqsadsiz kontent ko‘ngilochar mahsulotga aylanadi; texnologik jihatdan mukammal, lekin mazmunan bo‘sh resurs esa ekran vaqtini behuda oshiradi. Shu bois kontentni tanlashda pedagog uchala komponentni birgalikda baholashi lozim.

Axborot xavfsizligi va mediamadaniyatni ta’minlash. Raqamli muhitdagi xavflarni S. Livingston va hammualliflar uch guruhga ajratadi: kontent bilan bog‘liq xavflar (zo‘ravonlik, nomaqbul yoki yolg‘on axborot), muloqot bilan bog‘liq xavflar (notanish shaxslar bilan aloqa, manipulyatsiya) va xulq bilan bog‘liq xavflar (kiberbulling, o‘zi haqidagi ma’lumotni nazoratsiz tarqatish) [16]. Bu xavflarga qarshi faqat taqiqlash orqali kurashish yetarli emas, chunki taqiq raqamli muhitdan butunlay ajratib bo‘lmaydigan yoshlarni xavflarni yengish tajribasidan mahrum qiladi. Samarali yo‘l — himoya choralarini mediamadaniyatni shakllantirish bilan uyg‘unlashtirishdir. Himoya darajasida tarbiyaviy resurslar uchun xavfsizlik talablari belgilanishi, ta’lim platformalari reklamadan va shaxsiy ma’lumotlarni ortiqcha yig‘ishdan xoli bo‘lishi kerak. Mediamadaniyat darajasida esa o‘quvchilarda axborot manbasini tekshirish, manipulyatsiyani tanish, raqamli muloqot odobiga rioya qilish va xavfli vaziyatda kattalardan yordam so‘rash ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bu ikki daraja o‘zaro to‘ldirilganda raqamli muhit tahdid manbaidan tarbiya makoniga aylanadi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, birinchidan, raqamli kontent o‘z-o‘zidan tarbiyaviy samara bermaydi. Uning samarasi pedagogik maqsadga bo‘ysundirilishi, o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga moslashtirilishi va ta’lim

jarayonida aniq o‘rin egallashiga bog‘liq. Ikkinchidan, xalqaro standartlar raqamli resursning sifati va xavfsizligiga oid umumiy talablarni belgilaydi, tarbiyaviy mazmun esa milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida aniqlanishi lozim. Taklif etilgan uch komponentli model ushbu ikki qatlamni uyg‘unlashtiradi. Uchinchidan, To‘rtinchidan, axborot xavfsizligi faqat taqiqlar bilan emas, himoya choralari va mediamadaniyatni shakllantirishning uyg‘unligi bilan ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma’naviy tarbiya konsepsiyasi.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991.
6. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
7. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
8. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. — 2001. — Vol. 9, No. 5. — P. 1–6.
9. UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies. — Paris: UNESCO, 2013.
10. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
11. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
12. ISTE Standards for Students. — International Society for Technology in Education, 2016.
13. UNICEF. Policy Guidance on AI for Children. — New York: UNICEF, 2021.
14. Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. — Washington, DC: The Aspen Institute, 2010.
15. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton, 1968.
16. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. — London: EU Kids Online, 2011.